

AZ „ÖNMAGÁT BETELJESÍTŐ JÓSLAT” (PYGMALION-HATÁS) PEDAGÓGIAI VIZSGÁLATA

Év elején, valahányszor új gyerekekkel találkozunk a pedagógus, mindig végiggondolja: mire lesz képes az osztály, lesznek-e kiemelkedően tehetséges gyerekek, kik azok, akik várhatóan a legtöbb problémát okozzák. Az első vagy a második hét után már van valamilyen előzetes elképzelése csaknem minden gyerekről. Természetesen ez a kép sok különféle tényező hatására alakul ki: információkat kap tanulói korábbi iskolai teljesítményéről, magatartásáról, megismeri otthoni körülményeiket, és következtetéseket von le első személyes tapasztalataiból.

A pedagógusok többségének nagy gyakorlata van abban, hogy viszonylag megbízhatóan „megjósolja” a gyerek jövőbeli iskolai pályafutását, várható tanulmányi teljesítményét. De mi történik akkor, ha téved a „jós”? Ha a megismert információk félrevezetik a pedagógusokat az egyes tanulókhoz fűződő elvárások kialakításában? Befolyásolja-e a diákok intellektuális teljesítményét vagy magatartását az, hogy milyen megnyilvánulásokat vár tőle tanára? Amennyiben igen, úgy nagy a kockázata a „jós” tévedésének, különösen akkor, ha negatív irányban téved (gyengébb képességűnek véli a tanulót annál, mint amilyen valójában). Vajon befolyásolja-e a tanuló iskolai pályafutását, hogy milyen kategóriába soroljuk előzetesen: a jókhoz, a közepesekhez vagy a gyengékhez, illetve a tehetségesekhez, az átlagosokhoz, vagy a tehetségtelenekhez? Az utóbbi két évtizedben sok olyan munka született, mely a fent felvetett kérdésekre tudományos választ igyekszik adni. Egyes szerzők szerint ezen probléma feltárásával az iskolai kudarcok egy része is elkerülhető lenne. Mivel ezzel a témával a hazai szakirodalom alig foglalkozik, ezért néhány külföldi tanulmány felhasználásával kísérjük meg megvilágítani az önmagát beteljesítő jóslat szerepét a pedagógia gyakorlatában.

L. Kidder és M. Stewart¹ a következő tételt állítják: „Az embereket csoportokba soroljuk, szerepeket, címkeket, valamint bizonyos tulajdonságokat tulajdonítunk nekik, ily módon kellemben leegyszerűsítjük a bonyolult társadalmi valóságot. Ezeknek a meghatározásoknak és vélt tulajdonságoknak sorsdöntő következményei lehetnek a címkekkel ellátott személyekre nézve. Ha valakire rátapasztottak egy címkét, az akkor is rajta marad, ha netán tévedésből került volna rá. Ezek a címkek ugyanis önmagukat beteljesítő jóslatokká válnak, s ezáltal önmagukat igazolják.”

Az „önmagát beteljesítő jóslat” kifejezést R. Merton² használja azokban az esetekben, mikor az elvárások által sugallt viselkedés valóban bekövetkezik.

Az „önmagát beteljesítő jóslat” létezésének igazolására számos példát találunk az élet különböző területein. Ismeretes a hatása például a gyógyászatban, a pszichoterápiában és a kísérleti pszichológiában.

¹ L. H. Kidder–V. M. Stewart: Csoportmeghatározások: a jelképekből fakadó hatalom és a társadalmi szerepek. In: Előítéletek és csoportközi viszonyok. Szerk.: Csepeli György. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1980. 129. l.

² R. Mertonra hivatkozik G. W. Allport: Az előítélet c. könyvében, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. 244. l.

Az egyes személyekkel szembeni elvárások hatásának tanulmányozását R. Rosenthal indította el az 1960-as évek közepén. Tanulmányunkban természetesen a jelenség pedagógiai vetületével kívánunk foglalkozni, mégis hasznos lehet néhány szóval kitérni azokra a vizsgálatokra, amelyek nem iskolai körülmények között igazolják az azóta „Rosenthal–Jacobson-hatás” néven ismert jelenség létezését.

Rosenthal és munkatársai³ patkányokat tanító kísérletvezetők egyik részét arról tájékoztatták, hogy kísérleti állataik egy különlegesen tanulékony törzsből származnak, míg a kísérletvezetők másik része ezzel ellentétes információkat kapott. A kísérlet befejeztével a valójában teljesen egyenértékű állatok egészen különböző eredményeket produkáltak a kísérletvezetőnek adott információk és az ezeknek megfelelően bennük kialakult elvárások függvényében. A vizsgálatvezető elvárásainak hatását több szociálpszichológiai tanulmány ismerteti.

Egyik alapkísérlet Rosenthal és Fode⁴ 1963-ban végzett vizsgálata, mely során az alanyoknak egy fotósorozatot kellett skálán minősíteniük abból a szempontból, hogy az életben milyen sikert jósolnak a képen látható személynek. Az alanyokat két csoportba osztva a vizsgálatvezetők egyik része azt az instrukciót kapta, hogy az eddigi tapasztalat alapján pozitívan, a másik csoport pedig azt, hogy várhatóan negatívan fogják alanyaik értékelni a fényképsorozatot. A vizsgálatot többen megismételték más változók figyelembevételével is. 1970-ben például M. W. Minor⁵ a kísérletvezető elvárása mellett az alany szorongásának mértékét is figyelembe vette. Megállapította, hogy a kísérleti alanyok annál inkább a kísérletvezető elvárásának megfelelően viselkednek, minél erősebb az a meggyőződésük, hogy a vizsgálat eredményei befolyásolják egész személyiségük megítélését.

A Rosenthal–Jacobson-hatás léte megkérdőjelezhetné a laboratóriumi vizsgálat eredményeit, hiszen a kísérletvezető elvárása befolyásolhatja a vizsgált személy viselkedését, teljesítményét. Ezért a laboratóriumi vizsgálatok jó részének nem a hatás kiváltása, hanem közömbösítése jelent problémát. A kísérletvezető elvárásaiból adódó torzítás könnyen kizárható akkor, ha a kísérlet igazi célját nem tájrák fel, „megvakítják” a kísérletvezetőt.⁶

A fenti vizsgálatok eredményei vezették arra a kutatókat, hogy megvizsgálják az „önmagát beteljesítő jóslat” létezését, jelentőségét iskolai szituációban is. Rosenthal és Jacobson⁷ 1968-ban publikált munkája a „Pygmalion in the Classroom” ennek a kérdéskörnek a feltárására vállalkozott. Ettől kezdve szerepel a szakirodalomban G. B. Shaw híres művéből kölcsönözve a „Pygmalion-hatás” kifejezés.

Rosenthal és Jacobson kísérletüket egy kaliforniai kisváros iskolájában végezték, ahol a gyerekek nagyobb része hátrányos helyzetű. A két kutató az iskola tanulóinak 20%-át véletlen mintaválasztás alapján kijelölte, és úgy informálta a pedagógusokat, hogy egy új

³A vizsgálatot ismerteti *Kardos Lajos*: Az érzékeléstől a cselekvésig c. könyvében, Tankönyvkiadó, Budapest, 1978.

⁴Rosenthal és Fode kísérletét idézi: *Marschal W. Minor*: Experimenter-expectancy effect as a function of evaluation apprehension. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1970. Vol. 15. No. 4. 326–332.

⁵*L. Marschall W. Minor* fenti tanulmánya.

⁶*Phoebe C. Ellsworth*: When does an experimenter bias? *The Behavioral and Brain Sciences* 1978. 3. 392–393.

⁷*R. Rosenthal–L. Jacobson*: *Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectations and Pupils Intellectual Development*. Holt, Rinehart and Winston, New York, 1968.

teszt alapján a megjelölt tanulók a közeljövőben intellektuális „kivirágzás” elé néznek. Az eredményeket röviden a következőkben foglalhatjuk össze: a „kivirágzónak” vélt gyerekek osztályzatai és az intelligenciatesztek eredményei valamivel nagyobb mértékben növekedtek a tanév végére, mint a kísérletbe be nem vont tanulóké. Érdekes megfigyelésük, hogy a hatás az alsóbb osztályokban erőteljesebben jelentkezett, mint idősebb tanulók esetében.

Rosenthal és Jacobson tanulmánya számos kutatót ösztönzött hasonló típusú vizsgálatokra. Az eredmények nem voltak egyértelműek. Sokan hiába próbálkoztak a Pygmalion-hatás kiváltásával. Számos bírálat érte az említett kutatók munkáját is, az eredmények eltorzításával és félremagyarázásával vádolták őket. A mű gyengéit sorolja fel többek között M. Gilly:⁸ *Maître-élève rôle institutionnel et représentation* című könyvében.

Rosenthal és Rubin⁹ egy 1978-ban megjelent tanulmányukat a hatás létezésével kapcsolatos kétségek eloszlatásának szánják. Ebben a publikációban már 345 olyan vizsgálatot említenek, mely az interperszonális elvárások hatásával foglalkozik. E helyen mellőzzük a bonyolult statisztikai számítások ismertetését, csupán azt emeljük ki, hogy a rendelkezésre álló adatok alapján a tanulmányozott 345 kutatás olyan arányban számol be az interperszonális elvárások szignifikánsan kimutatható következményeiről, mely elegendő ahhoz, hogy a Pygmalion-hatás létezését bizonyítottan tekintsük. Rosenthal és Rubin idézett művében megemlítik azt is, hogy 1969-ig mindössze 11 olyan tanulmány született, mely az önmagát beteljesítő jóslatot vizsgálja hétköznapi élethelyzetekben, az ezt követő évtizedben pedig 101 ilyen munkát produkáltak a kutatók. A szerzők a „hétköznapi élethelyzetek” kategóriájába sorolják a pedagógiai szituációkat is. Külön vizsgálva a tanár elvárásainak hatásával foglalkozó kutatások megállapítják, hogy az ezen a területen végzett vizsgálatok 70%-a kimutatta a Pygmalion-hatás létét az iskolában.

M. Gilly¹⁰ 1980-ban megjelent, az előzőekben már említett könyvében 25 olyan tanulmányt elemez, mely a Rosenthal–Jacobson-hatás pedagógiai vonatkozásaival foglalkozik. A kutatások között vannak laboratóriumi és természetes kísérletek, valamint folyamatkövető vizsgálatok is. Míg a laboratóriumi kísérletek legfeljebb egyórás találkozás alatt igyekeztek kiváltani a Pygmalion hatást, a természetes kísérletek több hónapig tartottak. A laboratóriumi és a természetes kísérletek közös jellemzője, hogy tévesen informálják a pedagógusokat: vagy véletlenszerűen kiválasztott tanulók intellektuális „kivirágzását” jósolják meg, vagy fiktív információkat adnak a tanulók IQ-járól, illetve iskolai eredményeiről. Függő változóként a tanulók iskolai eredményének, illetve az intelligenciatesztek pontszámainak változását tekintik a vizsgált időintervallumban. Más kutatások a tanár és a diákok közötti interakció mennyiségének és minőségének alakulását tanulmányozzák a pedagógus tanulóval kapcsolatos elvárásainak függvényében. A felsorolt vizsgálatok ellentmondó eredményeket hoztak. Voltak olyan esetek, amelyek a várt hatást egyáltalán nem tudták kimutatni, illetve a hipotézis ellenkezője igazolódott. Ezen megállapítások után vajon érdemes-e foglalkoznunk az „önmagát beteljesítő jóslat”

⁸M. Gilly: *Maître élève rôle institutionnels et représentation*, Pédagogie d'aujourd'hui, Presses Universitaires de France, 1980. IX. fejezet.

⁹R. Rosenthal–D. B. Rubin: *Interpersonal expectancy effects: the first 345 studies*. The Behavioral and Brain Sciences 1978. 3. 377–415.

¹⁰M. Gilly: i. m. IX. fejezet.

pedagógiai konzekvenciáival? Mielőtt erre a kérdésre válaszolnánk, vegyünk szemügyre közelebből néhány konkrét vizsgálatot!

Beez¹¹ véletlen választás alapján két csoportba osztott 60 hat év körüli gyereket, akik még nem jártak iskolába. Minden gyermek mellé szintén véletlen választás alapján hozzárendeltek egy-egy oktatót. A feladat valamennyi tanár számára azonos volt: egy 20 jeltől álló szimbólumsorozatot és egy puzzle összerakását kellett megtanítani a gyerekeknek. Mielőtt azonban az oktató találkozott volna saját tanulóival, egy pszichológiai értékelést kapott róla. Az első csoportba sorolt gyerekeket előnyösen mutatták be, míg a második csoport tanulóinak igen szerény iskolai teljesítményeket jósoltak. A kísérlet végén valamennyi tanár kérdőíven értékelte saját tanulóinak teljesítményét és képességeit. Az eredmények röviden a következőkben foglalhatók össze: a „jobb” csoporthoz tartozó gyerekek tanárai több szimbólumot igyekeztek elsajátíttatni tanítványaikkal, mint a „gyenge” csoport esetében. A jobb képességűnek vélt tanulók átlagosan tíz, a tehetségtelebnek gondoltak pedig átlagosan három szimbólumot jegyeztek meg. A szerző egy frappáns példát hoz a különbség bemutatására: az erős csoport egy tagjának, akinek IQ-ja 71 volt, tanára 14 jelet kísérelt meg megtanítani, és ebből hetet eredménnyel. A másik csoport 127-es IQ-val rendelkező tagjával tanára mindössze öt jelet próbált megjegyeztetni, de a tanuló csak hármat sajátított el.

A hasonló jellegű, itt most hely hiányában nem ismertethető laboratóriumi kutatások is igazolják a pedagógus interperszonális elvárásának következményeit a tanulók teljesítményére.

Más a helyzet a természetes kísérletekkel. Vannak olyan kutatók, akik normális iskolai körülmények között végezték vizsgálataikat, de több szerző különleges pedagógiai helyzetekben folytatja kutatásait (debilis gyerekek között, nyári táborban stb.). Zanna—Sheras—Cooper és Show¹² beszámolnak egy olyan kísérletről, melyet egy nyári tanfolyam keretei között végeztek. A 6.—8. osztályos gyerekek matematika és angol felzárkóztató program résztvevői voltak. A kísérlet során nemcsak a tanárok elvárásait manipulálták, hanem a tanulók egy részében is pozitív várakozást alakítottak ki saját teljesítményeikkel kapcsolatban. A tanárok megkapták azoknak a hallgatóknak a névsorát, akikre intellektuális kivirágzás vár a nyári tanfolyam során, és a részt vevő tanulók egy részének is olyan információt adtak, hogy a kitöltött teszt alapján jó eredményeket fognak produkálni a tanfolyamon.

Az elemzés során a szerzők megállapították, hogy a tanár pozitív elvárásai a tanulóval szemben és a tanuló várakozása saját teljesítményével kapcsolatban növeli a diák eredményeit (mérőeszközként, mint csaknem valamennyi vizsgálatban, ebben is többféle tesztet használtak).

Érdekes és meglepő viszont, hogy ha egyszerre alakítanak ki pozitív várakozást a tanárban és a tanulóban, a hatás nem hogy nőne, hanem egyáltalán nem jelentkezik. A

¹¹ Beez: Influence des rapports psychologique biaisés sur le comportement de l'enseignant et la performance de l'élève: In: Morrison et Intyre: Psychologie Social de l'Enseignement, Tome 2. Paris, Dunoci, 1976. 177—186.

¹² Mark P. Zanna, Peter L. Sheras, Joel Cooper, Charles Show: Pygmalion and Galatea: The Interactive Effect of Teacher and Student Expectancies. Journal of Experimental Social Psychology 1975. 11. 279—287.

szerzők Rosenthalra hivatkozva úgy magyarázzák a jelenséget, hogy a két pozitív elvárás túl nagy nyomást gyakorol a tanulókra. Az esetleges gyengébb teljesítmény szorongást vált ki a diákból, mely meggátolja az eredmények további javulását. Míg a laboratóriumi kísérletek néhány kivételtől eltekintve ki tudták váltani a Pygmalion-hatást, addig az osztályteremben folyó kísérletek esetében rosszabb ez az arány. Ennek okát vizsgálva M. Gilly^{1 3} idézett művében rámutat arra, hogy ha az intellektuális „kivirágzásról” szóló jóslatban nem hisz a tanár – vagy azért, mert a tanulóval kapcsolatban szerzett korábbi tapasztalatai alapján teljesen valószínűtlennek tűnik a jóslat beteljesülése, vagy például debilis gyerekek esetén szinte elképzelhetetlen a váratlanul nagy arányú intellektuális fejlődés – akkor a tanári elvárások hatása nem mutatható ki a tanuló teljesítményeinek változásában. Ez a helyzet azokban a vizsgálatokban, melyekben tanév közben adtak nem hiteles információt a tanuló várható kibontakozásáról. A diákokkal való együttműködés során szerzett személyes benyomásokat, úgy tűnik, hogy más forrásból szerzett információk (pl.: teszteredmények) csak ritka esetben változtatják meg tartósan. Rosenthal és Jacobson kaliforniai kísérletének eredményeit az is befolyásolta, hogy a vizsgált időszak végén a tanárok egy része nem is emlékezett arra, hogy kiket jelöltek meg mint várhatóan „kivirágzókat”, így ezek a pedagógusok a tanulókkal kapcsolatos elvárásaikat lényegében nem is módosították, nyilvánvaló tehát, hogy az új elvárás hatása (az intellektuális teljesítménynövekedés) sem érzékelhető. Fleming és Anttonen^{1 4} tanulmánya is hasonló jelenségről számol be. A vizsgálatokba bevont tanárok tanulóik egy részéről téves információt adtak (az intelligenciateszt pontszámát felemelték). A vizsgálat nem hozott szignifikáns különbségeket a kísérleti és kontrollcsoportba tartozó gyerekek eredményeiben, melyet szintén teszttel mértek. A szerzők megjegyzik, hogy a hatás valószínű azért nem jelentkezett, mert a mesterségesen kialakított magas elvárások nap mint nap összeütkezésbe kerültek a tanulók tényleges teljesítményeivel, s ez a disszonancia csökkentette a pedagógusok szemében az előteszt prognosztizáló szerepének a hitelességét.

Ezek az eredmények arra a következtetésre vezetnek, hogy nem magát a Pygmalion-hatás létét kell tagadnunk, hanem azt kell megvizsgáljunk, hogy létrejöttek-e egyáltalán a kísérletvezető által feltételezett elvárások az egyes pedagógusoknál. A szándékosan eltorzított vagy véletlenül a tanulóhoz rendelt jóslat csak nagyon szűk keretek között lehet hatásos, amikor az egyéb információforrások köre erősen korlátozott. Ezért hoznak eredményt a laboratóriumi kísérletek, melyek esetében teljesen ismeretlen gyermekcsoporttal találkozik a vizsgálatban részt vevő pedagógus, és semmi oka nincs arra, hogy kételkedjék az előzetesen kapott információk hitelességében.

A fentiekben csak azokról az esetekről szoltunk, amikor mesterségesen megváltoztatott (eltorzított) információk segítségével akartak a kutatók a pedagógusokban olyan elvárásokat kialakítani, amelyek megváltoztatták volna a tanulók intellektuális teljesítményeit. A hétköznapi pedagógiai munka során azonban külső beavatkozás nélkül is kialakul minden pedagógusban valamilyen elképzelés az egyes tanulóktól várható teljesítményekről. Ezek a reális tapasztalatokon és információkon alapuló elvárások is „önmagukat beteljesítő jóslatként” működhetnek. A természetes szituációban végzett folya-

^{1 3}M. Gilly: i. m. IX. fejezet.

^{1 4}Elyse S. Fleming and Ralph G. Anttonen: Teacher Expectancy or My Fair Lady. American Educational Research Journal, 1971. Vol. 8. No. 2. 241–251.

matkövető vizsgálatok a fenti állítást kívánják igazolni. A kutatások lényege röviden úgy fogalmazható, hogy az osztályt tanító pedagógusok külső befolyás nélkül kialakított elvárásait vetették össze egy meghatározott idő eltelte után a tanulók intellektuális teljesítményével (teszteredmények vagy tantárgyi osztályzatok alapján). Példaként Palardy¹⁵ vizsgálatát említjük meg. Palardy abból a pedagógusok körében elterjedt hitből indul ki, mely szerint a lányok könnyebben tanulnak meg olvasni, mint a fiúk. Két mintát alakított ki tanítókból aszerint, hogy osztják-e a fenti nézetet vagy nem. A tanítókat párba állította képzettségük, gyakorlati idejük, az iskolájuk típusa, osztályuk jellemzői, valamint alkalmazott módszereik alapján. A vizsgálat kezdetén valamennyi osztályban megegyezett a tanulók olvasási szintje. Nyolc hónap elteltével mérték ismét az eredményeket, és megállapították, hogy azokban az osztályokban, melyekben a nevelők úgy vélték, hogy a lányok tanulnak meg előbb olvasni, be is következett a várt eredmény, míg a többi osztályban nem volt lényeges eltérés a fiúk és lányok teljesítménye között az olvasási tesztek alapján. Valamennyi Palardyéhoz hasonló vizsgálat a pedagógus „jósolatainak” beteljesülését igazolja. A természetes körülmények között kialakult elvárások forrásainak feltérképezése fontos adatokat szolgáltat a hatás további elemzéséhez. Williams¹⁶ szerint ezek az elvárások a következő tényekre, illetve előzetes tapasztalatokra épülnek: az apa foglalkozása, az apa és az anya iskolai végzettsége, a tanuló neme, IQ-ja, előzetes iskolai eredményei és tanulási motivációi.

Az említett szerző szerint az iskolai munka során a pedagógusban kialakult elvárások nemcsak a tanuló intellektuális teljesítményeire vonatkoznak, hanem magatartására is, ezért Williams véleménye alapján indokolt megkülönböztetni kognitív és normatív elvárásokat. A kétfajta elvárás nem független egymástól, a normatív elvárások befolyásolják a kognitív elvárásokat, vagyis az iskolai normáknak megfelelően viselkedő gyerektől nagyobb valószínűséggel vár a pedagógus jó intellektuális teljesítményt, mint a rendbontó, fegyelmezetlen tanulóktól.

Williams több mint tízezer high school-ba járó hallgatót vont be vizsgálatába, melynek során a kognitív és normatív elvárások hatását tanulmányozta a tanuló teszteredményeire és a tanártól kapott osztályzataira.

Számunkra különös fontossága van a következő megállapításnak: amíg a természetes körülmények között kialakult elvárások hatása a teszt eredményeiben nem tükröződik, addig az elvárások önmagukat beteljesítő jóslatként működnek a tanár osztályozása esetében. A szerző megállapítja, hogy adatai alapján a tanár elvárásai nem magára a tanulásra, hanem inkább a tanulás minősítésére, a bizonyítványra hatnak. Ez a megállapítás önmagában is alátámasztja annak szükségességét, hogy ne hagyjuk figyelmen kívül a Rosenthal–Jacobson-hatás iskolai működését.

Williams egy részeredményéről is érdemes szót ejteni: a lányok esetében pozitív kognitív elvárásokhoz ugyanilyen normatív elvárások járulnak (a jó tanuló leánynak jól kell viselkednie), míg fiúk esetében a jó iskolai eredménnyel együtt nem vár a pedagógus feltétlenül jó magatartást.

¹⁵ Palardy: What teachers believe. What children achieve. *Elementary School Journal*, Vol. 65. 1969. 370–374.

¹⁶ Trevor Williams: Teacher Prophecies and the Inheritance of Inequality. *Sociology of Education*, 1976. Vol. 49. 223–236.

A mindennapi pedagógiai gyakorlat szempontjából érdekes Sutherland és Goldschmid¹⁷ tanulmánya, mely a negatív tanári elvárások és az IQ változásának kapcsolatát vizsgálja kiemelkedő értelmi képességű gyerekek esetében. A szerzők hipotézisei a következők:

- közvetlen lineáris kapcsolat van a tanár elvárása és az IQ változása között;
- a tanuló kezdeti intelligenciaszintje meghatározza a tanár elvárásait;
- a tanár elvárásai akkor hatnak, ha diszkrepancia van a tanári elvárás és a tanuló intellektuális fejlettsége között, mégpedig a pozitív diszkrepancia növeli az IQ-t, a negatív eltérés csökkenti az IQ növekedését a vizsgált időintervallumban.

A tanárok szubjektív értékelését és a tanuló intelligenciatesztjének eredményeit egybevetve jutottak a következő eredményre:

Az IQ változását a tanári elvárásokkal egybevetve szignifikáns különbséget nem észleltek azon tanulók között, akikről tanáraik jó, illetve gyenge intellektuális teljesítményt reméltek.

Nem találtak szoros kapcsolatot a tanév kezdetén mért intelligenciaszint és a tanári elvárások között.

A harmadik hipotézist viszont igazolják az eredmények, mégpedig igen figyelemreméltó, hogy abban az esetben, mikor a tanár alacsonyabbra értékeli a tanuló képességeit, mint ahogy azt az intelligenciavizsgálatok mutatják.

A negatív tanári értékelés szignifikánsan alacsonyabb intelligenciaszint-emelkedést eredményez, mint a kontrollcsoport esetében, ahol nincs jelentős diszkrepancia az IQ és a tanár szubjektív elvárása között. A szerzők szerint sok jó képességű gyerek csak azért ér el alacsony eredményt, mert tanárai keveset várnak tőle.

Ezen a ponton egy újabb nagy kérdés vetődik fel. Vajon hogyan teljesülnek be ezek a jóslatok? Hogyan közli a tanár a diákkal, hogy milyen teljesítményeket vár tőle? Kimutatható-e a tanár–diák interakcióban olyan különbség, mely az elvárások hatásával kapcsolatos? Néhány kutató arra vállalkozott, hogy eloszlassa a jóslat megvalósulásának mikéntjét körüllegő homályt.

Rosenthal és Jacobson¹⁸ az interperszonális elvárásokkal kapcsolatos kutatásokat elindító művében még nem tudott választ adni erre a kérdésre. Valószínűnek tartották, hogy a kivirágzóan vélt gyerekek esetében a tanárok másképpen irányítják a tanár–diák interakciót, mint a többi tanulónál. Az állatkísérletek tapasztalataiból vonták le azt a következtetést, hogy a jó eredményt remélő kísérletvezetők kedvesebbek, barátságosabbak, türelmesebbek kísérleti alanyaikkal, nagyobb gonddal foglalkoznak velük. Így lenne ez a tanulók esetében is? Ezzel kapcsolatban csupán néhány megfigyelésre támaszkodnak a szerzők, például arra a tapasztalatra, hogy a tehetségesebbnek vélt tanulók válaszait gyorsabban megerősítik a pedagógusok, a gyors megerősítés pedig jobb tanulást eredményez. Rosenthal és Jacobson feltételezését, mely szerint a kommunikáció mennyisége és minősége a tanár és a diák között összefügg a pedagógus tanulóhoz fűződő elvárásaival, megkísérelték igazolni többek közt a következő kutatók:

¹⁷ Ann Sutherland–Marcel L. Goldschmid: Negative Teacher Expectation and IQ Change in Children with Superior Intellectual Potential. = Child Development, 1974. 45. 852–856.

¹⁸ R. Rosenthal–L. Jacobson: i. m.

Brophy és Good¹⁹ a különböző elvárások tanári közlésének hatását vizsgálta a tanulók iskolai teljesítményére. Kutatásukban a következő modellből indultak ki: *a)* a tanár elvárásának különböző formái léteznek a tanuló teljesítményére vonatkozóan; *b)* a tanár, elvárásainak függvényében különbözőképpen kezdi kezelni a gyereket; *c)* a gyerekek erre különbözőképpen válaszolnak; *d)* a tanárnak válaszolva minden gyerek igyekszik olyan viselkedést produkálni, amely megerősíti a tanár partikuláris elvárásait vele szemben; *e)* ennek eredményeképpen néhány gyerek teljesítménye növekedhet, másoké csökkenhet a tanári elvárásoknak megfelelően; *f)* ez a hatás érzékelhető a tesztek eredményeiben és ez a folyamat gondoskodók év végére az önmagát beteljesítő jóslat bekövetkezéséről.

Brophy és Good vizsgálatát a tanárban természetes körülmények között kialakult elvárásokra alapozta. Egy kis texasi iskola alsó négy osztályában listát készítettek a nevelőkkel, melyen a várható iskolai eredmények alapján rangsorolták a pedagógusok tanítványait. A kutatók kiválasztották a lista elején és végén szereplő 3–3 tanulót, és az interakcióanalízis módszerével rögzítették a pedagógus és a megfigyelt tanulók közti kommunikációt. Megállapították, hogy a tanulók által kezdeményezett interakció a jó csoporthoz tartozó diákok esetében mennyiségében szignifikánsan felülmúlta gyengébbnek értékelt társaik hasonló jellegű megnyilvánulását. A tanár által kezdeményezett interakcióban ilyen (mennyiségi) különbséget nem tudtak kimutatni. A tanárok több munkakapcsolatot kezdeményeztek a gyengébbekkel, de kevésbé gyakran szólították fel őket (bár a két csoport között a fenti szempontok alapján mért különbség nem szignifikáns). Szignifikáns különbség mutatkozott viszont a jó és a gyenge tanulók megnyilvánulásaira irányuló kritika gyakoriságában. A rosszabb tanulóként számon tartott gyerekeket lényegesen többször bírálták a pedagógusok, mint azokat, akiktől jó eredményt reméltek. A szerzők azt a következtetést vonják le, hogy az alapvető különbség a jó és a gyenge tanulókkal való érintkezésben nem az interakció mennyiségében, hanem minőségében nyilvánul meg. Az adatok alapján megállapítják a kutatók, hogy a pedagógusok a jobbakat gyakrabban dicsérik, és még rossz válaszok esetén is ritkábban bírálják, mint a másik csoporthoz tartozó gyerekeket. A tanárok több türelemmel, hosszabb ideig vártak a válasza akkor, ha a kérdést jó tanulónak tették fel, és ez a csoport csaknem mindig gyors megerősítést kapott válaszaira.

A minőségi interakció hipotézisét (melyet a fent említett vizsgálat is megfogalmazott) próbálta bizonyítani Rubovits és Maehr.²⁰ Mikrotanítási szituációban 26 pedagógus-jelöltet kértek fel a kutatók arra, hogy tartsanak a tv-ről foglalkozást egy 4-tagú gyermekcsoport számára. A csoport két tanulóját véletlenszerűen jó, míg a másik kettőt gyenge képességű tanulóként jelölték meg. Az interakció elemzésével megállapították, hogy az intelligensebbnek vélt gyerekeket gyakrabban szólították fel a tanárjelöltek, ezzel módot adva nekik arra, hogy gondolataik többször felszínre kerüljenek, gyakorolják a világos, logikus okfejtést és ilyen módon a pedagógus gyakrabban javíthatja a gyermek gondolatmenetének hibáit. A tehetségesnek vélt tanulók több buzdítást, bátorítást kapnak, mint

¹⁹J. E. Brophy-Good: Teachers' communication of differential expectation for childrens' classroom performance: Some behavioral data. *Journal of Educational Psychology*, 1970. Vol. 61. No. 5. 365–374.

²⁰P. C. Rubovits–M. L. Maehr: Pygmalion analysed: toward an explanation of the Rosenthal–Jacobson Findings. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1971. Vol. 19. No. 2. 197–203.

kevésbé tehetséges társaik. Még egy eredménye a vizsgálatnak: a mikrotanítás után valamennyi tanárjelölt nyilatkozott tanulóiról szerzett benyomásáról. A vélemények minden esetben megegyeztek a tanítás előtt a pedagógusnak a tanulókról adott fiktív információkkal.

Chaikin–Sigler–Derlega²¹ a tanár elvárásainak nem verbális közvetítőit vizsgálta. Szintén mikrotanítási szituációt vesznek alapul, és fiktív információt közölnek a tanárral a diákok IQ-járól, iskolai eredményeiről. A tanár nem verbális viselkedésének elemzése alapján megállapítják a szerzők, hogy a tehetségesebbnek gondolt tanulóhoz gyakrabban hajol közel tanára, többször néz rá, többször bólint helyeslően és mosolyog, mint a többi diák esetében.

Megemlítjük, hogy léteznek olyan vizsgálatok is, amelyek a komplex kommunikációs szituációt további elemeire bontják és a paraverbális tényező, illetve a szemkontaktus elvárásokat közvetítő hatását kísérelik meg feltárni.

Az említett vizsgálatok alapján úgy tűnik, hogy létezik a Pygmalion-hatás az iskolában, a pedagógus jóvendőlései önmagukat beteljesítő jóslatokká válhatnak. Mit jelent mindez a gyakorló pedagógus számára? Mindenekelőtt alapot ad az önmegfigyeléshez: vannak-e előítéleteink az egyes tanulókkal kapcsolatban, másképpen viselkedünk-e azokkal a gyerekekkel, akiktől jobb produkciót remélünk, mint a gyenge képességűekkel?

Igaz, hogy az említett vizsgálatok a komplex pedagógiai folyamatnak csak egyik, talán jelentéktelennek tűnő összetevőjére hívják fel a figyelmet, és nem akarjuk azt állítani, hogy a tanulók iskolai sikerét döntő vagy jelentős mértékben meghatározza a pedagógus előrelátása, jóslata a tanuló iskolai jóvendőjéről, mégis figyelmeztet bennünket arra, hogy elsietett ítéletekkel elősegíthetjük a tanuló iskolai kudarcait, míg a bizalom szárnyakat adhat a tanulónak, néha még képességeit meghaladó teljesítményekre is ösztönözheti.

Az előítéletektől mentes pedagógus, aki nem kíméli a fáradságot arra, hogy alaposan megismerje a tanulóit, aki nemcsak ismeri, hanem gyakorlatában meg is valósítja a „pozitívumokra támaszkodás elvét”, önmagát megvalósító jóslatként funkcionáló interperszonális elvárásaival támogatja, segíti minden egyes tanuló egyéni intellektuális kibontakozását.

KADOSA ÁRPÁD

SVÁJC ISKOLARENDSZERE

Svájc szövetségi állam 22 kantonból áll, amelyek közül három 2–2 félkanton. Ez utóbbiak oktatási szempontból önállóaknak számítanak, tehát tulajdonképpen 25 kantonról beszélhetünk.

A közügyek intézése Svájcban – amelyre a *demokratikus jelleg* a jellemző – két szinten történik: a felettes hatóságok és a „társulások” szintjén. E kettő közül a „társulások” dominálnak. Ezért nevezik Svájcot „társulási demokráciá”-nak. A társulások rend-

²¹A. L. Chaikin–E. Sigler–V. J. Derlega: Nonverbal mediators of teacher expectancy effects. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1974. Vol. 30. No. 1. 144–149.